

1. Шаповалова Г. Г. Опыт создания первых книг для народа («Матросские досуги» В. И. Даля) / Г. Г. Шаповалова // Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии. Вып. II / отв. ред. Р. С. Липец, В. К. Соколова. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 58–70.
2. Царёва В. П. Образ Петра I в «Матросских досугах» В. И. Даля / В. П. Царёва // Пятое Далевские чтения : тезисы, статьи, материалы. – Луганск : Изд-во Восточноукр. гос. ун-та, 1996. – С. 140–146.
3. Юган Н. Л. Сборник В. И. Даля «Два сорока бывальщинок для крестьян»: творческая история, структура, идейно-художественное своеобразие / Н. Л. Юган // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ : Альма-матер, 2010. – № 11 (198). – С. 229–239.
4. Юган Н. Л. Сборники «Солдатские досуги» и «Матросские досуги» В. И. Даля как книги для народного чтения / Н. Л. Юган // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2009. – № 2. – С. 106–116.

Статья сдана в редколлегию
16.02.2012 г.

УДК 821.161.2'06-3.09

О. В. Яблонська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки

Особенности поэтики романа О. Турянского «Сын земли»: архетипный уровень, интертекст, сказковые элементы

Роботу виконано на кафедрі української літератури ВНУ ім. Лесі Українки

У статті з погляду теорії архетипів проаналізовано роман О. Турянского «Сын земли». Досліджено вагомість таких архетипних образів, як Земля, Самість, Він і Вона, Дім, Матір, диявол, Вогонь. Простежено прагнення письменника змоделювати образ ідеального героя національного світу. Доведено, що соціальні мотиви твору представлені в казковому варіанті сюжету.

Ключові слова: соціальні мотиви, архетипні образи (Земля, Самість, Він і Вона, Дім, Матір, диявол, Вогонь), інтертекстуальність, казка.

Яблонская О. В. Особенности поэтики романа О. Турянского «Сын земли»: архетипный уровень, интертекст, сказочные элементы. В статье с точки зрения теории архетипов проанализирован роман О. Турянского «Сын земли». Исследована весомость таких архетипных образов, как Земля, Самость, Он и Она, Дом, Мать, дьявол, Огонь. Просматривается стремление писателя смоделировать образ идеального героя национального мира. Доказывается, что социальные мотивы произведения представлены в сказочном варианте сюжета.

Ключевые слова: социальные мотивы, архетипные образы (Земля, Самость, Он и Она, Дом, Мать, дьявол, Огонь), интертекстуальность, сказка.

Yablonska O. V. Poetic Features of O. Turiansky's novel «The son of the Earth»: Archetypal Level, Intellect, Fairy-Tale Elements. In the article is analyzed O. Turiansky's novel «The son of the Earth» from the point of view of the theory of archetypes. Are researched ponderability such archetypal images as: Earth, loneliness, He and She, Home, Mother, devil, Fire. It is overlooked desire of writer to design the image of ideal hero of national world. It is proved that social reasons of the work are presented in fairy-tale variant of the plot.

Key words: social reasons, archetypal images (Earth, loneliness, He and She, Home, Mother, devil, Fire), intertextuality, fairy-tail.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному літературознавстві переважає увага до антивоєнної тематики [11, 8–14], [11, 23–31] чи поетики експресіонізму [8] твору О. Турянского «Поэма межамі болю». На основі роману «Сын земли» С. Пінчук робить висновок про піднесеність, високу емоційну напругу, «співучість і ліризм» стилю; Л. Лебедівна акцентує на образі України [5], [6]; психоаналітичні аспекти образу Івана Куценка як прототипу автора проаналізував А. Печарський [8, 75].

Мета статті – дослідження архетипного рівня поетики роману О. Турянського «Син землі», а також вирізнення інтертекстуальних зв'язків та казкових елементів у сюжеті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Із часів І. Котляревського українська література демонструє яскраво виражений соціальний складник. М. Шашкевич (присвята «[Другові]») в утвердженні свободолюбних тенденцій часу утверджує свідому громадянську настанову: «Ти не неволі син!» [9, 67]. Під впливом Весни народів М. Устиянович у «Промові на “Соборі учених руських» у Львові 19(31) жовтня 1849”, закликаючи до відродження Галицького краю, створює образ сина землі, відданого народу» [9, 415]. Формується актуальна тенденція – роль інтелігенції в суспільному розвою поскрибованої, закоріненої в землі нації. У середині 1840-х рр. Т. Шевченко молитовно закликав до братерського порозуміння, яке має запанувати між інтелігенцією та народом (послання «І мертвим, і живим...»). І. Нечуй-Левицький («Хмари»), О. Кониський («Семен Жук і його родичі»), Панас Мирний («Лихі люди») створили прогресивні образи української інтелігенції. І. Франко в повісті «Перехресні стежки» представив символічну картину становища українського народу, який не може без допомоги знайти вихід зі складної ситуації: «Отсей старий, що заблудив у близькім сусідстві рідного села, що стоїть насеред гладкого, рівного шляху і не знає, в який бік йому додому, – чи ж се не символ усього нашого народу? Змучений важкою долею, він блукає, не можучи втрапити на свій шлях, і стоїть, мов отсей заблуканий селянин, серед шляху між минулим і будучим, між широким, свобідним розвоєм і нещасним нидінням. «Хто то вкаже тобі дорогу, хто підведе тебе, мій бідний народе?» – зітхнув Євгеній» [13, 20, 322]. Адвокат Рафалович метою свого життя обере службу громаді.

У зображенні селянського світу в українській літературі превалюють традиційні антеїстичні мотиви. Це ідеалізація працьовитого селянина (смісл життя Наума Дрота (повість «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка) – у вічній праці, кріпак не переймався, що невільний, бо пан був добрим. І. Франко, до речі, дорікав письменнику за уникання актуальних соціальних проблем [13, 41, 262]) та хуторянського способу життя (ідеальні літні подружжя, які виховують підкинутих дітей (поема й повість «Наймичка», «Близнецы» Т. Шевченка); самодостатнє хутірське буття Максима та мрії Семена заробити гроші на власний хутір («Максим Гримач» Марка Вовчка); хуторна філософія П. Куліша).

У літературі XIX ст. сформувався стереотип працьовитого, але безвольного селянина, який бездумно виконує важку роботу. Закономірно, що асоціативно виник зв'язок з образом вола, тим більше, що і в українській міфології «бик (віл, тур) є символом сили, плодючості, працьовитості і виступає носієм архетипної ідеї потягу людини до землі та праці» [10, 28]. Актуального соціального вираження надали образу вола алегоричні можливості жанру байки («Ведмежий суд», «Віл» Є. Гребінки; «Ведмідь, Лисиця та Віл», «Кінь та Воли» Б. Грінченка; «Господар і Віл» В. Самійленка). Саме архетипний рівень забезпечив органічне входження в український культурний простір біблійного судження «Хіба ревуть воли, як ясла повні». Навіть у літературі кінця XIX – поч. XX ст. простежується вираження рис селянства в образах вола та тура. Так, в авторській преамбулі до твору М. Коцюбинського «Дорогою ціною» розгортаються пояснення: «Українське посіпльство, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги...» [4, 2, 90]. Очевидно, не випадковим є прізвисько героїні повісті М. Коцюбинського «Fata morgana» Меланки Волик, яка «пестила мрію про землю, а земля встала проти неї, ворожа, жорстока, збунтувалась і втекла з рук. Як марево, поманила і, як марево, шезла. Лежить холодна і ссе кров...» [4, 3, 142] (ідеться про крах першої селянської революції в Росії 1905 р.).

У літературі поч. XX ст. знову актуалізувалися державотворчі тенденції. Образ рідної землі набуває громадянського вираження («Мойсей» І. Франка (1905), «По дорозі в Казку» О. Олеся (1908), «Бояриня» Лесі Українки (1910) та ін.), розвивається архетипний образ землі-матері як основи нації. Цей образ – один із тих, що закладає підвалини роду, людини-трудівника, власності, колективного спільного. Формується яскраво виражена «національна ідентичність» (С. Андрусів) і самототожність. У романі О. Турянського «Син землі» (1933) традиційні антеїстичні мотиви також набувають нового вираження. Сама назва роману акцентує на вагомості архетипного начала: стихія землі є першопричиною й стрижнем буття. У тексті йдеться не стільки про земельну власність селян

чи про зв'язок української ментальності із землею прашурів (земля як центр світобудови українців), а про рівень громадянського мислення, що передбачає відповідальність за долю інших. Проблема роману актуальна, адже твір написаний у часи недержавності України (у період міжвоєнної західноукраїнські землі входили до складу Польщі).

Текст О. Турянського має яскраво виражений архетипний характер, тут архетип Землі виступає своєрідною матрицею, на якій органічно переплітаються такі архетипи, як Самість, Він і Вона, Дім, Матір.

К. Г. Юнг називає землю серед основних виявів архетипу матері. Е. Нойманн розглядає архетип Вічного Жіночого Начала як землі й Софії [7, 185]. В українській етнопсихології (О. Кульчицький) усталася думка, що для українського колективного несвідомого характерний праобраз доброї, лагідної, плідної, щедрої Землі-годувальниці [12, 48–49]. Архетип землі містить зв'язок з образами, які своїми витокami мають основу землі, – це архетипи дому, матері. Органічна єдність людини й землі постає в тексті в образі втраченого дому, родини, недержавної України.

Іван Куценко – вигнанець, герой-дивак, який живе в лісі; інтелектуал, котрий не може практично застосувати свої знання, та й матуру він ще не склав (одна з причин відрахування Івана з гімназії – «Образив професора математики за те, що він насміхався з Шевченка» [11, 167]). Самореалізація героя пов'язана з перешкодами та стражданнями, але невдачі тільки загартували його. «...відвага, сила й одчайдушність» [11, 138] Івана забезпечують перемогу в безнадійній справі, він стає захисником прав селян, яким не заплатив за роботу управитель польського маєтку Пенкальський. Куценко вважає, що «тілесна пожива, хоч би й найліпша, – це марна, нужденна річ у порівнянні з душевною поживою» [11, 231]. Однак успіху в житті Іван зможе досягнути тільки спільно з мавкою, що є своєрідним уособленням концепту віри. Тобто йдеться про такі архетипи, як Він і Вона, органічне поєднання маскулітного та фемінного. Треба наголосити, що в ідеальному портреті мавки автор акцентує на національній колористиці: дівчина має золоте волосся; «Із її великих, синіх, мов блакить небес, очей дивилася на світ інтелігенція, що намагалася у пестрім перехресті найрізномірніших поглядів, звичаїв, забобонів та пересудів знайти, схопити та створити свою власну, від нікого незалежну думку» [11, 164].

О. Турянський розвине інтимну та громадянську складові частини сюжету як переплетення любовних ліній: любов Івана до мавки – його любов до України; любов граф'янки до лісовика – її високі почуття до народу. Закономірним є висновок Куценка: «Наше особисте щастя буде вічно свіжим щастям, як його кормитимемо здійснюванням лиш найвищої святої мрії: щастя нашого народу» [11, 315]. Іван завдячує впливу мавки на його тілесне, а головне – на душевне й духовне життя: бо її «велика любов до народу та до всього, що просте, вбоге, але добре і шляхетне, творить чуда» [11, 199]. Олена та Іван могли би стати ідеальним подружжям, адже їх об'єднує спільне бачення світоглядних проблем, свідченням чого є роздуми закоханих про те, що сильніше, «тверді основи дійсності чи куряча нога у казці» [11, 196]. Обоє, мрійники та ідеалісти, переконані, що «тверді основи дійсності є куди слабші, ніж куряча нога у казці», бо «хатина з казки вічно житиме у людській уяві» [11, 197]. Син селянина і граф'янка вірять, що «покохалися, щоб жити і життя творити» [11, 315].

Куценко – ідеальний син української нації, який хоче бути господарем на рідній землі. Але для цього йому треба позбутися пригніченого стану, відновити надломлену самоцінність, бо акцент зроблений на поскрибованій Самості героя. («Центральним поняттям, яке Юнг використовував на позначення феномену цілісної сутності психіки, є Самість. [...] З цього архетипу Самості, що охоплює всю психіку, виникає індивідуальна самосвідомість» [2, 142]). Після того, як рідний брат трохи не вбив його, сплячого, пішов із дому, щоб ні він, ні Микола не став українським Каїном. Тоді «...його душа згубила віру в людей» [11, 167], бо став зайвим у сім'ї. «Що варт життя, коли йому нема тепла нізвідки? Коли тебе найближчі душі заморозили сибірським холодом і маревом загибелі? Ось тому він став скитальцем, нуждарем і одчайдухом, який, не маючи відваги відібрати собі життя, живе у лісі не з романтичного настрою, не лише з любові до природи, але головню тому, що уважає ліс, а ще до того панський – власність панни граф'янки – місцем, у котрім його постигне найскоріше смерть» [11, 168].

Свідченням внутрішнього дискомфорту героя є його прагнення перевтілення, підтверджене, зокрема, лектурою: він перечитує «Метаморфози» Овідія. Зрештою, певні аналогії можна простежити й у мотиві зміни імені граф'янки: Олена гармонійно почуває себе мавкою, тобто їй не потрібен аристократизм походження, дівчина надає перевагу кровному, інтимному зв'язку із землею, природою. Тим паче, що походження молодшої Воронської органічно це пояснює: її бабуся – із селянського роду. «Найкращим висловом змішання селянської крові з графською була граф'янка Олена, у

котрій здоров'я і краса йшли в парі з повною свободою й легковаженням традицій у поняттях аристократії» [11, 143].

Іван Куценко – український зразок богемі. Він присягає «на любов до правди і краси життя» [11, 169], живе за своїми уявленнями про буття (ще маленьким він жив у своєму світі, читаючи книжки на дереві [11, 238]); вірить у те, що «Поезія – це казка, вичарована з життя, й життя, вчароване у казку» [11, 211]; сповідує «аристократизм духа» [11, 257], абстрагується від матеріальних труднощів, не здатний до військової служби, займається улюбленою справою всупереч обставинам, – усе це об'єднує героя твору з українською богемою початку ХХ ст. [3].

Іван та Олена – вихідці з різних суспільних верств, але за своєю суттю вони є національною елітою, їх об'єднала ідея України. Він і Вона вибудовують гармонію суспільного та інтимного буття. Як пише Л. Лебедівна, «у гармонійному поєднанні творять «нову людину» – неоромантичний ідеал» [5]. «Метафізичну єдність із Всесвітом / Богом автор передає через відчуття головних героїв глибинної єдності / тотожності із «душею лісу», яка тут виконує роль Праматері – Землі, що вчить і повертає власних дітей (синів і дочок землі) у своє «творче лоно»» [5].

Постать граф'янки Олени Воронської містить усі ймовірні аспекти жіночої сутності. Олена виступає і як земне начало (образ мавки), і як Свята Діва Марія (духовна матір), і як сексуальна спокусниця (очевидно, не випадковим є ім'я героїні як натяк на образ Олени Прекрасної), і як Софія, що уособлює мудру жіночість. Правда, образ матері постає тільки в майбутній проекції: на заручинах «Кость Єгомость бажав панні граф'янці, щоб вона з Іваном Куценком породила дванадцять синів, гайдамаків!» [11, 272].

Мавка втілює дух українського етносу – походження від землі та аристократизм духу. Її сутність відповідає ідеальній постаті Матері Божої, про що свідчать вчинки дівчини. Так, граф'янка, побачивши бідного хлопчика, залишає incognito для селянської сім'ї гроші за іконою Божої Матері. Тут проступає архетип Мадонни, що передбачає залученість образу дитини. Образ дитини слугує метафорою душі – такої ж беззахисної, нерозумної, часто самотньої й нікому непотрібної. В аналітичній психології дитина уособлює недосвічену, недорозвинуту сторону особистості, щось свіже та спонтанне. Та й образ Івана можна розглядати як образ дитини-сироти, хоча фактично батьки живі, але не допомагають йому долати труднощі. Зрештою, такою ж святою заступницею (матір'ю) виступає Олена й у випадку, коли таємно дає гроші на навчання Куценка. Тобто у ставленні до Івана проступає і материнське начало. До речі, й батько Івана каже, що син продовжив навчання тільки тому, що послухав граф'янку; старий Куценко розмірковує і про подібність граф'янки до «молоденької божої матері на образі» в його хаті [11, 219].

У тексті О. Турянського активно осмислюється образ рідної території, батьківського огнища, що традиційно виступають як прояви архетипу Самості. У Куценка виразно порушена Самість, адже він пішов із батьківського дому, живе на чужій території панського лісу, а його батьківщина не має державного буття. Олена зустріла Івана в панському (тобто своєму) лісі, а значить – на своїй території. Його хатина – «на густо зарослім островці, між чотирма дубами, де людська нога може ще не ступила, бо потік, який обливав острівець, був у цьому місці широкий і глибокий» [11, 136–137]. Показовими є такі складові образу, як острівець (утілення прагнення усамітнитися) та наявність дуба (дуб – сакральне дерево, що гарантує добробут, здоров'я, довголіття, є пересторогою нечисті, лиха; чотири дуби, очевидно, свідчать про чотири сторони світу, тобто йдеться про те, що Іван, хоч і самотник, але відкритий для всіх, він готовий до нових взаємин, чекає на них з усіх сторін).

На перший погляд, парадоксально: власний простір Івана можливий на чужій території (ліс панський), але саме там він може самозаглибитися, читати, вчитися, здійснювати переклади, – тобто робити те, що треба для самовдосконалення. «З книжкою на колінах сидів Іван Куценко під сосною та вдивлявся у пахучу зелень гущі, у якій недавно відчинилось віконце, щоби показати йому мавку, його долю» [11, 160]. Напрошується очевидна паралель: мудрість лісу – мудрість книжки, а значить ліс – не хаос, а первозданна мудрість; Іванова хатина в лісі – осередок, де гармонійно поєднуються надбання людства («отверта скриня, а в ній було повно книжок» [11, 197] та «три образки» Гомера, Б. Хмельницького, Т. Шевченка [11, 197]) й природня ширість, незісутність цивілізацією; у лісі до нього приходять кохання. За К.-Г. Юнгом, будинок є символом психіки та Самості. Іван був позбавлений рідної домівки, а тепер він знаходить душевне заспокоєння у своїй лісовій хатині.

Для Івана ідея дому й ідея дерева переплітаються: його лісове помешкання – біля дерева. Вертикальна вісь дерева пов'язує Івана з Небом (як чимось вищим, одухотвореним). Відповідно, архаїка лісу постає як місце посвячення, усамітнення та виховання.

Селяни мають напівзруйновані, занедбані оселі. Мавка, як Матір Божа, допомагає селянам деревом зі свого лісу (як будівельним матеріалом [11, 215]; [11, 232]) на облаштування домівок; вона переконана, що людям треба продовжувати плекати й творити власне вогнище.

Архетип хати пов'язаний також з архетипом матері, але у творі О. Турянського рідна матір Івана, хоч і наділена позитивними якостями, проте, по суті, мавка перебирає на себе її функції, піклуючись долею Івана; тобто вона формує нову іпостась майбутнього дому (спільного з Іваном), побудованого на гармонії. Ідеться не тільки про їхнє подружнє життя, а й про рівень національної свідомості. Так, Олена робить об'єктивний висновок про етноментальні прикмети українців: «Взагалі всі українці невільничо скромні, або, як Шевченко каже, «ми малим ситі». Це причина трагедії українського народу» [11, 147]. Дівчина добре вивчила українську мову. Мавка здатна досягнути людську сутність: «Простота селянського життя мені подобається. А щодо вдачі селянина, то чи знаєш, яка різниця між аристократом і між селянином? Селянин забруджує свою одягу, пан ховає бруд у свою душу» [11, 213].

Незважаючи на юний вік, Олена вміє логічно та переконливо аргументувати свою позицію. Так, коли бабця натякає на очікуваний шлюб улюбленої внучки з чоловіком аристократичного походження, дівчина розмірковує: «Мудрість родиться з терпіння і з науки. В аристократів і в великих багатців нема одного ані другого, хіба десь дуже винятково. Тому найбільші душі, на котрі все людство горде, походять із убогої або середньої верстви. Правда, бабцю: Христос родився в стайні» [11, 178]; «Ми обидві мали вчора доказ: правда, бабцю, як бідний хлопський син своєю бистротою ума не знищив, але просто розтросив наших аристократів! І не забувай, бабцю, що той бідний хлопський син ще не покінчив наук. А що буде, як він уже ціле знання здобуде? З нього, певно, вийде велетень думки й духа» [11, 178]. (До речі, «велетень думки й духа» – цілком очевидна алюзія до образу І. Франка).

Олена добре пам'ятає слова свого старенького вчителя: «Хочеш бути справжньою людиною і справжнього зазнати щастя – стань ангелом, добродієм народу, між котрим ти виросла й живеш» [11, 182]. Тому дівчина усвідомила і порожнечу аристократичного оточення, що провадить «звірине життя» й ненавидить народ, і те, що неможливий спільний шлях для народу та його відступників. Автор у публіцистичному стилі декларує переконання граф'янки. Вона вірить у велику історичну місію українського народу та в те, що єдино можливий порятунок для аристократії – «повернутися назад на лоно українського народу» [11, 182]. Правда, мавка розуміє, що таке можливе не «в ім'я високої народної й культурної ідеї» [11, 183], а «з низької самолюбної жадоби мамони» [11, 183]. Олена акцентує на тому, що вважає себе україркою, розмовляє українською мовою, хоча усвідомлює, що цього мало, «треба своє навернення до українського народу засвідчити ділом» [11, 183]. Граф'янка полюбила свій народ, хоча він «був для неї досі ідеєю, набутою з книжок і власних міркувань, а не безпосередньою, наявною, живою дійсністю» [11, 183–184]. О. Турянський психологічно глибоко підмітив зміни у світовідчутті дівчини: «У неї, як у справжньої жіночої істоти, прокидалося несвідоме бажання виявити свою прихильність, симпатію й любов до українського народу, за допомогою та посередництвом одної, вибраної, духом їй спорідненої душі» [11, 184]. Отже, відбудеться цілком зрозуміле перенесення: від часткового – до цілого, в особі Івана вона полюбить народ. Її вибір підтвердиться, коли в хаті батька Куценка «побачила святого, який їй нагадував живцем її помершого учителя» [11, 185], котрий був для Олени авторитетом; тобто це своєрідний знак зверху, що довір правильність вибору мавки.

Серед проявів архетипу жінки є іпостась Мудрої Старої: це стара графиня Воронська, яка все-таки зберегла здорове селянське мислення й тому здатна зрозуміти пориви душі закоханої внучки. Тим більше, що Олена змалку втратила матір, і бабця була для неї найближчою людиною.

Зло в тексті має диявольчне вираження. Спотворення, викривлення та гротескний жах утворюють архетипний аспект демонічного [7, 185]. Це постать управителя Пенкальського, який хотів убити Івана. Куценко змусив його помінятися одягом, тепер шляхтич виглядає «неначе справжній розбишака» [11, 157], як «несамовите, кострубате та кудлате чудо-диво», опир, вовкулака [11, 173]. Він, перепохвнений безсилим ревностями й ненавистю до селян, називає себе кукурудзяним духом. Люди навіть хотіли спалити управителя. Пенкальський у подібні жebraка буде присутній на заручинах граф'янки та Івана, після чого, засліплений помстою, йтиме, «мов блудний вогонь» [11, 287], його очі розпалені, «наче жар» [11, 288]. І у фінальній сцені, де зображена смерть лісовика й мавки, у гротескному образі потворної вогняної руки, яка «випикує криваво-вогняні слова» про ненависть і помсту [11, 318], очевидно, проступає образ Пенкальського.

Таким самим покручем зображена Стефанія. «Це уосіблений, потворний, всемогутній, ірраціональний та сліпий інстинкт, котрий з любові до життя – життя руйнує, до мети йде по трупах, любується розпукою людей, любується кайданенням народів і розкішно божевільним торошенням та топтанням усього, що найсвятіше» [11, 303]. (До речі, аналогічні спостереження й про «Товариство святої терпеливості», де переховували Олену: «здавалося, що це не пристань супокою та душевної задуми після життєвої бурі, а якась предивна кам'яна твердиня в боротьбі з життям, якесь несамолюбне, хижє та потворне морозне кубло, завішене бозна-коли та ким на дужих та могутніх раменах тисячолітніх мовчазних дубів» [11, 305–306]). Негатив жінки автор підкреслює в її емоціях: це дикий крик, біснуватий регіт, важке ридання, а згодом регіт-плач [11, 307–308].

Архетип вогню в тексті має очищальну функцію. Так, із надією знищити зло люди збиралися спалити управителя [11, 176]. Після вбивства Івана та Олени селяни таки вибухнуть помстою, підпаливши двір Гаєвича. І «людські сльози й кров», увесь світ перемініться «в огонь і кров» [11, 318]. Вогонь тут поєднується із мотивом смерті в аспекті «нищення – відродження».

Романом «Син землі» О. Турянський спонукає до висновку про великі сили народу, які інтелігенції треба зрозуміти. Такий шлях пізнання письменник показує на прикладі мавки, вона осягнула і оригінальність характеру простолюддя, і стихійну силу «таленту, який дрімає у селянських душах і марніє, невідкритий і занедбаний» [11, 245]. «Яка стихія таленту неосвідомленого генія!» [11, 246], – захоплено дивується граф'янка.

VII розділ частини II – це розмова Івана й Олени про причини недержавності та риси вдачі українців, сформовані географічними й історичними чинниками. Куценко вказує на душевне роздвоєння, бо «на витворення української національної вдачі у збірнім понятті склалися дві душі: геройська і невільнича душа» [11, 247]. Водночас Іван переконаний, що краса української природи створила «цінні скарби української душі, а саме: глибокопоетичну українську вдачу, яка дала світові найкращу народну поезію з найкращими мелодіями» [11, 248]. Але в теперішньому світі «саме багатство без освіти – купа навозу без користі» [11, 249]. Як спостеріг А. Печарський, автор «устами героя висловив масу своїх політичних міркувань із сфери етнопсихології українського народу. Вони дублюються ледь не в кожному творі чи публіцистичній статті письменника» [8, 75].

О. Турянський зобразив не загальну селянську масу, а індивідуалізовані постаті, наділені не тільки своєю біографією трудівника, мігранта, багатодітного чи безземельного чоловіка, а й мислячу людину, яка є речником великої життєвої мудрості. Це вже не образ вола, працюючого, але бездумного, а людини, яка знає правду буття, яка сповідує принципи добропорядності, усвідомлює умовність суджень. Так, Кость Єгомость каже: «Я бідний і багатий в одній особі» [11, 279]. Батько Івана сповідує мужицьку філософію: «мужик і папір подібні до себе, бо що лише на світі найтяжче й неможливе, все те мусить і мужик, і папір на собі двигати...» [11, 216]. Хоча соціальна характеристика також спрацьовує у світоглядних переконаннях. Так, багатий селянин Дмитро Семенюк хитрує: «Слимак і черепаха багатіші від людини, бо вони свої хати носять зі собою за життя й по смерті. Але що інше коли б я дістав сосни, як безплатний дарунок: тоді я був би подібний до черепахи» [11, 281].

Можна простежити певні ідилічні акценти в збірному портреті народу. Це, зокрема, гармонія майстерно виконаного хорового співу, що символізує єдність селян [11, 226], та свято, яке влаштував старий Куценко з нагоди матури сина, що постало як «велике громадське свято, бо перший раз у житті села громадяни засіли тут разом як зичливі приятелі, як брати і як діти великого українського народу» [11, 232].

Архетипний рівень твору органічно поєднується з інтертекстуальними зв'язками, які представлені на біблійному рівні (образ Каїна; образ блудного сина; образ таємного голуба-духа; ідея створення світу), а також покликані показати рівень освіченості Івана Куценка (лектура, знання національної історії). Окрім того, у творенні багатьох образів проступають художні твори. На поверхні – зіставлення образу мавки в тексті О. Турянського та в «Лісовій пісні» Лесі Українки. Є й інші натяки на творчість цієї письменниці: у розповіді Костя Єгомостя про мамину казку, у якій фігурує лицар, «що пнявся на коні на скляну гору, бо там наверху сиділа прегарна царівна» [11, 233], проступає поема «Осінь казка». А в запитанні селянки Гандзі про те, «чи такі делікатні пани, як панночка граф'янка, любляться, кохаються й так само цілуються, як ми, люди?...» [11, 236–237], відчувається вплив пісні з «Давньої казки».

У художній тканині тексту «Сина землі» можна віднайти й інші прояви присутності текстів класичної літератури. Це, наприклад, Іванове зіставлення героїнь Гомерової «Одіссеї» з мавкою [11, 193]; в уяві лісовика Олена постає як дівчина-весна [11, 195], яка нагадує польову царівну («Хіба ревуть

воли, як ясла повні?» Панаса Мирного); Андрій Дідух розповідає про заробітки селян (і за океаном зокрема) [11, 240] (паралелі до образу Івана Дідуха з твору В. Стефаніка «Камінний хрест»); образ таємного голуба-духа, крім біблійного метатексту, пов'язаний також із поезією П. Тичини «Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух...»; граф'янка склала собі уявлення про старого Куценка, як про Т. Бульбу з однойменного твору М. Гоголя [11, 246]; сцена визволення Олени [11, 300] – як у казці М. Шашкевича «Олена»; у міркуваннях Івана «Зло звило собі кубло лише у людських душах» [11, 315] можна віднайти вплив епіграфа до повісті О. Кобилянської «Земля».

Упродовж усього твору можна спостерегти згадку про казку, в якій фігурує горда й чудова царівна та гарний і мудрий лицар [11, 161], [11, 244]. Та й сюжет побудований як реалізація мотиву пошуку правди (щастя, ідеалу), що супроводжується доланням перешкод на шляху закоханих ідеальних героїв. Однак коли особистісна мрія досягнута, вони гинуть. Так, у кінці твору – смерть Івана та Олени. М. Еліаде наголошує на тому, що «смерть трансформує людину у форму духа», який утілюється «через образи та символи, пов'язані з народженням, відродженням, воскресінням, тобто з новим і іноді все сильнішим життям» [1, 504]. Тобто існує надія на те, що герої постануть на новому, духовному, рівні. Напередодні трагічної кінцівки Іван і мавка разом переживають відчуття щастя, причетності до вічного; при цьому автор оперує такими образами, як «білий, таємний голуб-дух», який «пливе по срібнім океані вічності», та «два малесенькі метелики, що мерехтять над квітами буття» [11, 242].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз поетики роману у О. Турянського «Син землі», з погляду теорії архетипів, уможливив вагомість таких архетипних образів, як Земля, Самість, Він і Вона, Дім, Матір, диявол, Вогонь. Письменник змоделивав образ ідеального героя національного світу. Соціальні мотиви твору представлені в казковому варіанті сюжету.

Список використаної літератури

1. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андроген; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання : [пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахно] / М. Еліаде. – К. : Основи, 2001. – 591 с.
2. Зборовська Н. В. Психологічний аналіз і літературознавство : посібник / Зборовська Н. В. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
3. Карманський П. Українська Богема [Текст] / П. Карманський ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Львів. відділення. – Л. : Олір, 1996. – 144 с.
4. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / Коцюбинський М. – К. : Наук. думка, 1973–1975.
5. Лебедівна Л. Західноукраїнська проза 20–30-х років ХХ століття: проблема неоромантизму (О. Турянський, Р. Купчинський, А. Чайковський, А. Лотоцький, Б.-І. Антонич, К. Гриневичева) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук [Електронний ресурс] / Л. Лебедівна // Режим доступу : <http://referatu.net.ua/referats/7569/171731>.
6. Лебедівна Л. Україна як текст (за романом Осипа Турянського «Син землі») // Мандрівець. – 2004. – № 6. – С. 54–58.
7. Нойманн Э. Искусство и время / Э. Нойманн // Юнг К., Нойманн Э. Психологічний аналіз і искусство [пер. с англ.]. – Москва : REFL-book ; Киев : Ваклер, 2009. – С. 153–195.
8. Печарський А. Поетика творчості Осипа Турянського / Печарський А. – Л. : Вид. центр ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 200 с.
9. Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. / упорядк., підгот. текстів, біограф. довідки і примітки І. І. Пільгука та М. Г. Чернописького. – К. : Дніпро, 1975. – 652 с.
10. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах / Сліпушко О. – К. : Дніпро, 2001. – 144 с.
11. Турянський О. В. Поза межами болю : повість-поема; Син землі : роман ; оповідання / О. В. Турянський ; вступ. слово Р. Федоріва ; упорядк., передм. та підготовка текстів С. П. Пінчука. – К. : Дніпро, 1989. – 335 с.
12. Українська душа. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, [б. р.]. – 63 с.
13. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

Статтю подано до редколегії
29.02.2012 р.